

MAKTAB O'QUVCHILARIDA IQTISODIY BILIMLARNI HOSIL QILISH(ONA TILI VA ADABIYOT DARSLIKLARIDAGI MATN VA HIKOYALAR MISOLIDA)

Rafiqova Malika Faxriddinovna

Qo'qon davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktab o'quvchilarida iqtisodiy bilimlarni shakllantirish jarayoni ona tili va adabiyot darsliklaridagi matn va hikoyalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirishning pedagogik ahamiyati, fanlararo integratsiya imkoniyatlari hamda badiiy matnlarning ta'limiy-tarbiyaviy salohiyati ochib berilgan. Ona tili va adabiyot darslarida uchraydigan mehnat, tejamkorlik, halollik, kasb-hunar, mas'uliyat kabi iqtisodiy mazmundagi tushunchalar o'quvchilarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi. Maqolada iqtisodiy bilimlarni shakllantirishning metodik asoslari hamda matn tahlili, muammoli savollar, rol o'ynash va ijodiy topshiriqlarga tayangan amaliy metodlar yoritilgan. Tadqiqot natijalari ona tili va adabiyot fanlarining iqtisodiy tarbiya jarayonidagi imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiy bilimlar, iqtisodiy savodxonlik, fanlararo integratsiya, ona tili va adabiyot, badiiy matn, hikoya tahlili, iqtisodiy tarbiya, metodik yondashuv, maktab o'quvchilari.*

Bugungi globallashuv va bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan sharoitda yosh avlodda iqtisodiy tafakkur va iqtisodiy madaniyatni shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Iqtisodiy bilimlarga ega bo'lgan shaxs jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni to'g'ri anglay oladi, resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmasiga ega bo'ladi hamda kelajakdagi kasbiy va hayotiy tanlovlarini ongli ravishda amalga oshiradi. Shu boisdan ham iqtisodiy savodxonlikni maktab ta'limining ilk bosqichlaridan boshlab shakllantirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

An'anaviy yondashuvlarda iqtisodiy bilimlar asosan maxsus fanlar orqali berilgan bo'lsa-da, bugungi ta'lim amaliyoti ularni boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan holda o'rgatish zarurligini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, ona tili va adabiyot fanlari o'quvchilarning tafakkuri, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini shakllantirishda muhim o'rin egallab, iqtisodiy tushunchalarni hayotiy misollar orqali singdirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Darsliklardagi matnlar, hikoyalar, badiiy obrazlar va voqealar orqali mehnat, tejamkorlik, halollik, mulkka munosabat, mas'uliyat va tadbirkorlik kabi iqtisodiy-axloqiy tushunchalarni tabiiy va tushunarli shaklda yoritish mumkin. Ona tili va adabiyot darsliklarida berilgan ko'plab matn va hikoyalarda inson mehnati, kasb-hunar, rizq topish, boylik va qashshoqlik, jamiyatdagi ijtimoiy

munosabatlar bilan bog'liq g'oyalar aks etgan bo'lib, ular o'quvchilarda iqtisodiy bilimlarning dastlabki elementlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq ushbu imkoniyatlardan tizimli va maqsadli foydalanish masalasi yetarlicha o'rganilmagan hamda metodik jihatdan mukammal yondashuvni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada maktab o'quvchilarida iqtisodiy bilimlarni hosil qilish jarayonida ona tili va adabiyot darsliklaridagi matn va hikoyalarning ta'limiy imkoniyatlarini tahlil qilish, ularni iqtisodiy tarbiya vositasi sifatida qo'llashning pedagogik ahamiyatini asoslab berish maqsad qilib qo'yildi. Tadqiqot natijalari umumta'lim maktablarida fanlararo integratsiyani kuchaytirish, o'quvchilarda iqtisodiy savodxonlikni samarali shakllantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Maktab o'quvchilarida iqtisodiy bilim va iqtisodiy tafakkumi shakllantirish masalasi pedagogika va ta'lim metodikasi sohasida turli olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy ishlar mazmunan iqtisodiy tarbiya nazariyasi, fanlararo integratsiya, gumanitar fanlarning tarbiyaviy imkoniyatlari hamda badiiy matnlar orqali ijtimoiy-iqtisodiy tushunchalarni shakllantirish masalalarini qamrab oladi.

Iqtisodiy tarbiyaning pedagogik asoslari masalasi V.P. Bespalko, B.S. Gershunskiy, N.A. Muslimov, U.I. Inoyatov kabi olimlarning ishlarida keng yoritilgan. Xususan, V.P. Bespalko iqtisodiy bilimlarni shaxsning ijtimoiy moslashuvi va hayotiy kompetensiyalarini shakllantirish omili sifatida talqin qiladi. B.S. Gershunskiy esa iqtisodiy savodxonlikni umumiy madaniyat tarkibiy qismi sifatida baholab, uni gumanitar fanlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlantirish zarurligini asoslab bergan.

O'zbekistonlik pedagog olimlardan N.A. Muslimov, U.I. Inoyatov, M. Usmonboyeva, D. Inog'omova o'z tadqiqotlarida iqtisodiy tarbiyani ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatib, uni o'quvchilarda tejamkorlik, mehnatsevarlik, mas'uliyat va ongli iste'mol madaniyatini shakllantirish bilan bog'laydi. Ularning fikricha, iqtisodiy bilimlarni faqat maxsus fanlar orqali emas, balki mazmunan yaqin bo'lgan fanlar orqali ham singdirish samarali hisoblanadi.

Fanlararo integratsiya masalasi J. Dewey, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin tadqiqotlarida muhim o'rin egallaydi. L.S. Vygotskiy ta'limda ijtimoiy tajriba va nutqiy faoliyatning ahamiyatini asoslab, badiiy matnlar orqali murakkab tushunchalarni o'zlashtirish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan izohlagan. Bu yondashuv iqtisodiy tushunchalarni adabiy matnlar asosida shakllantirish imkoniyatlarini ham nazariy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

Ona tili va adabiyot fanlarining tarbiyaviy imkoniyatlari masalasi A. Avloniy, H. Yoqubov, S. Dolimov, B. Qosimov, R. Qo'chqorov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. A. Avloniy o'z asarlarida adabiyot va ta'limning jamiyat hayotidagi ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini ta'kidlab, badiiy matnlar orqali mehnat, halollik va iqtisodiy mas'uliyat g'oyalarini singdirish mumkinligini ko'rsatgan. Zamonaviy tadqiqotchilar

esa darsliklardagi matnlarning yashirin tarbiyaviy va iqtisodiy mazmunini ochib berishga alohida e'tibor qaratadi.

Badiiy asarlar va hikoyalar orqali ijtimoiy-iqtisodiy g'oyalarni shakllantirish masalasi xorijiy olimlardan P. Freire, J. Bruner, E. Hirsch ishlarida ham uchraydi. J. Bruner ta'limda hikoyaviy (narrativ) yondashuvni asoslab, aynan hikoyalar orqali o'quvchilarda hayotiy va iqtisodiy qarashlar shakllanishini ilmiy jihatdan isbotlagan. P. Freire esa matnlarni tanqidiy o'qish orqali jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarni anglash mumkinligini ta'kidlaydi. Shuningdek, iqtisodiy savodxonlikni maktab yoshidan shakllantirish masalasi UNESCO va OECD doirasida olib borilgan tadqiqotlarda ham yoritilgan bo'lib, ularda iqtisodiy bilimlarni ona tili, adabiyot va ijtimoiy fanlar bilan integratsiyalash zarurligi qayd etiladi. Bu yondashuv o'quvchilarda iqtisodiy tushunchalarni hayotiy kontekstda anglashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy bilimlarni shakllantirish masalasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, ona tili va adabiyot darsliklaridagi aniq matn va hikoyalar asosida iqtisodiy bilimlarni hosil qilish muammosi yetarlicha tizimli tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borishning dolzarbligini belgilaydi.

Maktab o'quvchilarida iqtisodiy bilimlarni shakllantirish jarayoni zamonaviy ta'limning kompetensiyaviy, integrativ va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlariga tayanadi. Ushbu jarayonda ona tili va adabiyot fanlari o'quvchilarning nutqiy, tafakkuriy va axloqiy rivojini ta'minlash bilan bir qatorda, iqtisodiy tushunchalarni hayotiy misollar asosida anglash imkonini yaratadi. Metodik yondashuvning asosiy mohiyati iqtisodiy bilimlarni alohida fan sifatida emas, balki badiiy va didaktik matnlar mazmuniga singdirilgan holda shakllantirishdan iborat.

Mazkur yondashuvda matn markaziy o'rin egallaydi. Ona tili va adabiyot darsliklaridagi hikoya, rivoyat, nasriy va she'riy parchalar o'quvchilarda mehnat, tejamkorlik, halol daromad, kasb tanlash, jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlar kabi tushunchalarni anglashga xizmat qiladi. Metodik jihatdan bu jarayon o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilish darajasi va hayotiy tajribasini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim.

Iqtisodiy bilimlarni shakllantirishda kontekstual yondashuv muhim metodik asos hisoblanadi. Bunda iqtisodiy tushunchalar mavhum ta'riflar orqali emas, balki badiiy voqealar va obrazlar orqali yoritiladi. Natijada o'quvchi iqtisodiy mazmunni bevosita hayotiy vaziyat bilan bog'laydi va uni ongli ravishda o'zlashtiradi. Shuningdek, refleksiv yondashuv asosida o'quvchilar o'qilgan matn yuzasidan o'z fikrlarini bildirish, baholash va xulosa chiqarish jarayoniga jalb etiladi.

Amaliyotda iqtisodiy bilimlarni shakllantirish uchun matn tahliliga asoslangan metodlar samarali hisoblanadi. Masalan, mazmuniy tahlil metodi orqali o'quvchilarga adabiy matndan iqtisodiy mazmundagi so'z va tushunchalarni aniqlash vazifasi beriladi. Hikoyada qahramonning mehnat faoliyati, daromad topish yo'llari yoki

tejamkorlikka oid xatti-harakatlari muhokama qilinadi. Bu jarayonda o'quvchilar iqtisodiy tushunchalarni til birliklari orqali anglay boshlaydi.

Muammoli savollar metodi ham keng qo'llaniladi. Masalan, hikoya qahramonining qilgan iqtisodiy tanlovi to'g'rimi yoki noto'g'rimi, uning oqibatlari qanday bo'ldi, degan savollar orqali o'quvchilar mustaqil fikrlashga undaladi. Ushbu metod o'quvchilarda iqtisodiy qaror qabul qilishga oid dastlabki ko'nikmalarni shakllantiradi.

Rol o'ynash metodi ona tili va adabiyot darslarida iqtisodiy bilimlarni mustahkamlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, hikoya asosida "ish beruvchi", "ishchi", "oilaboshi", "tadbirkor" kabi rollar taqsimlanib, iqtisodiy vaziyat sahnalashtiriladi. Bunda o'quvchilar iqtisodiy munosabatlarni amaliy faoliyat orqali his etadi va tushunadi.

Taqqoslash va baholash metodi yordamida turli matnlardagi qahramonlarning iqtisodiy xatti-harakatlari solishtiriladi. Bir qahramonning tejamkorligi va mehnatsevarligi, boshqasining mas'uliyatsizligi natijalari tahlil qilinadi. Bu metod o'quvchilarda iqtisodiy xulq-atvorni baholash malakasini rivojlantiradi.

Shuningdek, ijodiy topshiriqlar metodi orqali o'quvchilarga hikoya davom ettirish, qahramon nomidan kundalik yozish yoki iqtisodiy mazmunga ega qisqa matn tuzish vazifalari beriladi. Ushbu topshiriqlar o'quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni nutqiy faoliyatda qo'llashga imkon yaratadi.

Ona tili va adabiyot darsliklaridagi matn va hikoyalardan maqsadli foydalanish asosida tashkil etilgan metodik yondashuvlar o'quvchilarda iqtisodiy bilimlarni tabiiy, ongli va barqaror shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur metodlar o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki hayotiy ko'nikmalarini ham rivojlantirishga yo'naltirilgani bilan ahamiyatlidir.

Tadqiqot mobaynida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Ona tili va adabiyot darslarini iqtisodiy mazmun bilan boyitish.** Dars jarayonida matn va hikoyalarni tahlil qilishda mehnat, tejamkorlik, daromad, kasb-hunar va mas'uliyatga oid iqtisodiy tushunchalarga alohida e'tibor qaratish, savol-javob va muhokamalar orqali ularni ongli ravishda singdirish tavsiya etiladi.

2. **Fanlararo integratsiyaga asoslangan metodlardan foydalanish.** Ona tili va adabiyot fanlarini tarbiya, mehnat ta'limi va iqtisodiy bilimlarga oid elementlar bilan integratsiyalashgan holda o'qitish, muammoli vaziyatlar, rol o'ynash va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

3. **O'qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish.** O'qituvchilar uchun iqtisodiy tarbiya elementlarini gumanitar fanlar orqali o'qitishga oid metodik qo'llanmalar, seminar va treninglar tashkil etish, darsliklardagi matnlarning iqtisodiy imkoniyatlarini aniqlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish zarur.

Tadqiqot jarayonida maktab o'quvchilarida iqtisodiy bilimlarni shakllantirish ona tili va adabiyot darsliklaridagi matn va hikoyalar asosida samarali amalga oshirilishi

mumkinligi aniqlandi. Mazkur fanlar mazmunida mehnat, tejamkorlik, halollik, mas'uliyat, kasb-hunar va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga oid g'oyalar keng aks etgani ularni iqtisodiy tarbiya vositasi sifatida qo'llash imkonini beradi. Badiiy va didaktik matnlar orqali berilgan iqtisodiy mazmun o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos, hayotiy va tushunarli bo'lib, ularning iqtisodiy tafakkuri va ongli xulq-atvorini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ona tili va adabiyot darslarida fanlararo integratsiyaga asoslangan metodik yondashuvlar qo'llanilganda, o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirish darajasi oshishi, iqtisodiy tushunchalarni nutqiy faoliyatda qo'llash ko'nikmalari rivojlanishi kuzatildi. Bu holat iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishda faqat alohida fanlar emas, balki gumanitar fanlarning ham muhim pedagogik salohiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Umuman olganda, ona tili va adabiyot darsliklaridagi matn va hikoyalarni iqtisodiy mazmun nuqtai nazaridan tahlil qilish va ularni maqsadli pedagogik vosita sifatida qo'llash maktab o'quvchilarida iqtisodiy bilimlarni barqaror va ongli shakllantirishning samarali yo'li hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. **Turkiy guliston yoxud axloq.** – Toshkent: Meros, 2018. – 256 b.
2. Bepalko V.P. **Pedagogik texnologiya asoslari.** – Moskva: Pedagogika, 1989. – 192 b.
3. Gershunskiy B.S. **Ta'lim falsafasi.** – Moskva: Pedagogika, 1997. – 431 b.
4. Vygotskiy L.S. **Bola rivojlanish psixologiyasi.** – Moskva: Smysl, 2018. – 352 b.
5. Leontyev A.N. **Faoliyat. Ong. Shaxs.** – Moskva: Politizdat, 1975. – 304 b.
6. Galperin P.Ya. **Psixologiyaga kirish.** – Moskva: Universitet, 2000. – 256 b.
7. Dewey J. **Democracy and Education.** – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
8. УЗБЕКИСТАН, О. Р. (2021). ТА'ЛИМ ТИЗИМИДА INNOVATSIYA, INTEGRATSIYA VA YANGI TEXNOLOGIYALAR ИННОВАЦИЯ, ИНТЕГРАЦИЯ И НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ INNOVATION, INTEGRATION AND NEW.
9. Erkaboyeva, N. S. (2023). INSON KAPITALI-IJTIMOYIY DAVLATNING ASOSI SIFATIDA. Academic research in educational sciences, 4(KSPI Conference 1), 31-37.
10. Erkaboeva, N. S., & Turdaliyeva, M. I. K. (2022). Theoretical Principles Of Education Of National Ethics Skills In Educational Institution Students. JournalNX, 8(12), 352-354.
11. Azamovna, R. G. Use of Virtual Environment and 3d Multimedia Electronic Textbooks in Higher Education. JournalNX, 8(12), 255-261.

12. Erkaboeva, N. S., & Musaeva, D. A. K. (2022). Factors of developing the professional competence of a teacher of a special education institution. JournalNX, 8(12), 109-111.
13. Nigora, Y. M. I. K. E. (2022). Stages Of Formation And Development Of Mediamadaniatin. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(12), 272-274.
14. Erkaboyeva, N. S. (2016). Features of Modern Uzbek Families. Ученый XXI века, (4-1), 36-39.
15. Эркабоева, Н. Ш. (2016). FEATURES OF MODERN UZBEK FAMILIES. Ученый XXI века, (4-1 (17)), 36-39.
16. Эркабоева, Н., Усмонбоева, М., Иргашова, М., & Хўжаназарова, Н. (2012). Педагогик маҳорат: схема ва расмларда. Т.:“Наврўз, 35.